

<https://doi.org/10.53656/his2023-3-8-the>

Reviews and Annotations
Рецензии и анотации

ПРИНОСИТЕ В НОВАТА МОНОГРАФИЯ ЗА БЪЛГАРИТЕ В ТУРЦИЯ

Гл. ас. д-р Калина Пеева

Институт за балканистика с
Център по тракология „Проф. Александър Фол“ – БАН

През 2022 г. излезе от печат монографията на д-р Ваня Стоянова „Българите в Турция (1913 – 1945)“, издадена от Института за исторически изследвания при Българската академия на науките. Монографията е със значителен обем от 477 страници и включва увод, пет глави, заключение и приложения, както и библиография и резюме на английски език. В книгата е намерил място и неизвестен или слабо популяризиран снимков материал, който е запечатал паметта за българската общност и нейните институции в Турция.

Изследването е плод на дългогодишните научни дирения на д-р Ваня Стоянова, която се е постарала да проследи цялостно и аналитично историята на българската общност в Турция в посочения в заглавието хронологичен период. Макар темата за българите и българските старини в Цариград да предизвиква трайно интереса на професионалните изследователи, а и на общественото, като цяло, следва да подчертая, че по-голямата част от съществуващите до момента публикации се занимават с периода до началото на Балканските войни, когато българите в пределите на Османската империя са значително по-многобройни. Изследваният от д-р Стоянова период сравнително по-рядко привлича вниманието на българските изследователи, в резултат на което е значително по-слабо проучен. Макар да съществуват отделни изследвания, които се занима-

ват с един или друг аспект от миналото на българите в Турция в периода 1913 – 1945 г., подобен цялостен и научно издържан труд, какъвто ни предлага В. Стоянова, до този момент липсваше в българската историография. Що се отнася до чуждата историография, в т.ч. и турската, то голямата част от съчиненията, занимаващи се с малцинствените въпроси и проблемите на немюсюлманските общности в Турция, на практика напълно игнорират наличието на българска общност там и най-често не засягат дори бегло въпросите, свързани с българските институции в страната.

Стъпвайки на богата изворова база и при отлично познаване на съществуващата до този момент историография, д-р Стоянова си е поставила и успешно е реализирала няколко изследователски цели. На първо място, тя е подложила на анализ етнодемографските процеси, които стават причина за постоянно намаляване броя на българското население в Турция през разглеждания период. Отделно от това е проследила промяната на статута на българските институции, в т.ч. Българската екзархия, училищата и църквите на българите. Не на последно място, е обърнала внимание на съдбата на недвижимите имоти на българските институции и е направила обзор на социалния живот на вече малобройната българска общност в Турция, като я е съпоставила с други малцинствени общности, подложени на идентично третиране от страна на турските власти. Петте глави на монографията са разделени на хронологичен принцип и всяка от тях разглежда специфичен период от развитието на така поставените въпроси.

Първа глава проследява състоянието на българската общност след българското крушение във Втората балканска война до края на Първата световна война. Втора глава се занимава с времевия отрязък от подписването на примирията до края на гръцкото управление на Източна Тракия, което приключва през 1922 г. Трета глава третира въпросите, засягащи българите в хода на Лозанската мирна конференция, както и начина, по който биват уредени двустранните отношения и свързания с това въпрос за правата на респективните малцинства в двустранния Ангорски договор от 1925 г. Четвърта глава обхваща най-дългия по време – от 1926 г. до навечерието на Втората световна война, а петата, последна глава от монографията разглежда положението на българите в годините на световния военен конфликт, когато българската малцинствена общност е на практика окончателно ликвидирана, седалището на Българската екзархията е преместено в София, а български институции в Турция са закрити или работят спорадично с органичен капацитет, обслужвайки постоянно топящата се българска общност в старата имперска столица.

На изследването на въпросите, свързани с броя и демографския състав на българите в Турция, както и на тези, свързани със статута на българските институции, са посветени отделни параграфи във всяка от главите. В глава

първа са разгледани също така въпросът на наследството на Екзархията, статутът на Екзархийското заместничество, църковната и училищната организация на българите. Тук следва да обърне внимание, че изясняването на така поставените въпроси представлява истинско предизвикателство, доколкото данните за историческото минало на българите и техните институции в Турция, както и оценките, с които разполагаме за числеността и имотното им състояние, често са неточни, противоречиви и дори подвеждащи. Един от важните приноси на д-р Ваня Стоянова е в това, че е успяла да се придържа безпристрастно и с научната обективност към духа на документите и е представила максимално подробни данни, които реконструират възможно най-точно и пълно общата картина на така поставените проблеми.

Във втора глава е разгледан сложният пъзел от дипломатически инициативи и междудържавни отношения, които предопределят бъдещите решения по Източнотракийския въпрос, залегнали впоследствие и в текстовете на мирните договори, подписани след края на Първата световна война. От гледна точка на защитата на българските интереси особено тежък е периодът на първите следвоенни години, когато въпросът за владеенето на Тракия все още не е решен окончателно. През този период авторката сочи опасностите за живота и имотното състояние на българите, останали на постоянно местожителство на територията на Турция. Застрашена е и собствеността върху имотите на българските институции, особено в периода на гръцкото управление на областта (1920 – 1922), когато българите биват принуждавани да се откажат от принадлежността си към Екзархията и от фамилените им имена са премахнати наставките -ов и -ев. В резултат на тежките рестрикции, на които е подложено българското малцинство в Източна Тракия в периода на гръцката окупация на областта, голям брой представители на българската общност напускат родните си места в Източна Тракия и търсят условия за по-добър живот в България или на други места. Тези въпроси са осветени подробно с привличането на нови архивни материали в последния параграф на глава втора.

Трета глава е посветена на опитите на българската държава да използва последната възможност за защита на българските интереси в Източна Тракия по време на Лозанската мирна конференция, свикана, за да бъдат постигнати решения, които да доведат до окончателно възстановяване на мира на Балканите. Авторката разкрива сложните междудържавни отношения, в рамките на които за българската дипломация, а и за патриотичните дружества в Тракия, се оказва невъзможно да намерят подкрепа за българските териториални и народностни интереси. Тя проследява подробно и усилията на българските държавници да осигурят правото на българските бежанци да се завърнат на постоянно местожителство в

родните си места в европейските предели на Турция. Изложението ясно разкрива категоричното несъгласие на кемалистката делегация да се съобрази с българските малцинствени и териториални интереси, като допуска известни отстъпки единствено що се отнася до територията на Западна Тракия, за владееенето на която кемалистите не предявяват претенции. Във втори параграф на глава трета е разгледан подробно и процесът на постигане на споразумение за подписването на прословутия Ангорски договор от 1925 г., по силата на който са уредени ред спорни въпроси и са установени редовни дипломатически отношения между двете държави. Върху тълкуването на този договор съществува изобилна литература и голям брой български автори, а и българската общественост, като цяло, са изказвали много и често твърде противоречиви мнения и оценки. Приносът на В. Стоянова към оценката на този договор е в това, че достига до изводи на базата на богат изворов материал. Успоредно с това тя аргументира тезите си, като разполага разсъжденията си на фона на цялостната религиозна политика на новите турски държавници. Нещо повече, тя осветява и въпроса за състоянието на гръцката общност и съответно на Вселенската патриаршия в Цариград и го сравнява с проблемите на българската общност. По този начин В. Стоянова аргументирано стига до извода, че по въпроса за възстановяването на старите позиции на Екзархийския институт не е възможно да се постигне компромис с новите републикански власти. Авторката насочва вниманието към ликвидирането на Халифата и приемането на закон, който постановява премахването на религиозното образование и въвеждането на светска образователна система в Турция. Този закон касае и училищата на всички малцинствени групи, които са предупредени, че трябва да се преустроят или ще бъдат закрити. В този смисъл, В. Стоянова с основание определя опита на българската дипломация да стигне до споразумение за запазване на светските прерогативи на Екзархията по отношение на училищата, като предварително обречен на неуспех. От монографията научаваме, че по същия начин е затруднено и екзархийското дело, като цяло, не само заради особеностите на новата светска политика на правителството в Анкара, но и заради особената чувствителност на турските власти към прояви, които биха могли да застрашат националния суверенитет на новата турска държава.

Що се отнася до настояванията на българската дипломация да бъде осигурено правото на българските бежанци от 1913 г. да се завърнат на постоянно местожителство в Турция, то авторката с основание стига до извода, че макар след периода на гръцката окупация отношенията на битово ниво между българи и турци да са добронамерени и любезни, политиката на новите републикански власти е категорична и не оставя съмнение, че за

завръщане на български бежанци на територията на Република Турция не може да се говори.

Ваня Стоянова разглежда подробно и имуществените въпроси на общността, както и промяната на статута на екзархийското ведомство и на българските училища. Отделно от това тя е събрала възможно най-подробни данни за броя на останалите в европейските предели на Турция българи и е разгледала причините за настояванията им да се преселят в България, както и причините за нежеланието на българските власти да допуснат изселването им, преди да се постигне окончателна договореност по малцинствените въпроси.

Глава четвърта от монографията е посветена на въпросите, свързани с правния статут на българите, тяхната численост и занятия в периода от 1926 г. до навечерието на Втората световна война. Тези въпроси са разгледани на фона на радикалните промени, настъпили в турската политика и турското общество, и на практика перманентните опити на турските власти да принудят към изселване представителите на чуждите малцинствени групи, в това число и българите. Особено приноси са изнесените систематизирани данни за числеността на българската колония, разпределени по местоживеење в различните квартали на космополитния Цариград, като и справките за упражняваните от тях професии. По същия начин В. Стоянова изнася и обобщава максимално пълни и обективни данни за българите в Лозенград, Одрин и по малките населени места в Източна Тракия. Тя е проследила и трудния за българите в Турция период от 1934 г. насетне, когато голям брой етнически и религиозни малцинства в Източна Тракия стават жертва на принудително преселване в Цариград или принуждаване към изселване от страната. Най-потърпевши от т.нар. „Закон за заселването“ са евреите, но малчината българи, останали в европейските предели на Република Турция, също са засегнати съществено. Те стават жертва на полицейски преследвания и обвинения в шпионаж, в резултат на което някои от лидерите на общността биват арестувани и съдени, а някои от тях излежават ефективни присъди. На подобна несигурност са подложени и българските религиозни институции и притежаваните от тях имоти. Дейността на Екзархията се спъва от властите, а българските училища и църкви съществуват при крайно неблагоприятни условия и имат сериозни трудности при подбора на кадри. Много често те не успяват да изпълняват функциите си поради липса на средства, персонал или други пречки, създавани от турските власти. В монографията са проследени и неуредиците, причинени от сблъсъка на интереси и неразбирателство между институциите в София и духовните лица или лидерите на българската общност в Източна Тракия и Цариград, както и междуличностни дразги в редиците на самата българска

общност, които затрудняват допълнително общностния живот. Д-р Стоянова не е подминала и липсата на единодействие сред българките фактори, от които зависи осигуряването на защита за интересите на българите в Турция.

В последната, пета глава от монографията авторката разглежда промените, настъпили в живота на българите в Турция в годините на Втората световна война. През този период ограничителните мерки, характерни и за предходния период, не само продължават, но и се разширяват, като на турското население е забранено да поддържа контакти с представителите на българската общност. Силно ограничителните мерки, придружени с арести и други сериозни неуредици, застрашават имотното и финансовото състояние на малцината останали българи в селищата на Източна Тракия и Цариград, заради което те търсят начин да се преселят в България. Към това следва да се прибавят и инфлационните процеси, характерни за периода на войната, които допълнително влошават качеството на живот на българите.

Авторката разглежда и тежкия удар върху общността, нанесен в резултат от въвеждането на извънредния данък върху капитала, т.нар. данък „варлък“, необходимостта от който турските власти обясняват с извънредните обстоятелства по време на войната. Най-потърпевши от нововъведения данък са етническите и религиозни малцинства. Голяма част от представителите на българската общност са обложени със суми, които надвишават стойността на цялото им имущество, заради което те достигат до убеждението, че не е възможно християни да продължат да живеят в Турция. С подробния преглед на обстоятелствата около въвеждането на данъка, практиките, прилагани при за събирането му, и последиците за българската общност в Турция Ваня Стоянова попълва една празнина в българската историография, доколкото тя е първият български автор, който пълно и аналитично разглежда въпроса. В последния параграф на глава пета тя разглежда вдигането на схизмата, наложена още през есента на 1872 г. от Вселенската патриаршия и преместването на седалището на Българската екзархия от Цариград в София, след което – по думите на авторката – българите в Цариград се „превръщат в гости“ на старата имперска столица.

В заключение, следва да подчертая, че в монографията, както и в цялостното научно творчество на В. Стоянова, личи почеркът на един последователен, ерудит и задълбочен изследовател, който максимално добросъвестно и безпристрастно проследява процесите. Правят впечатление и професионализмът и забележителната прецизност при работата с изворовия материал. Д-р Стоянова достига до значими и научно аргументирани изводи и обобщения, които дават отговор на съществени и понякога болезнени за българско общество въпроси, свързани с българите и техните институции на територията на Република Турция.

ЛИТЕРАТУРА

СТОЯНОВА, В., 2022. *Българите в Турция (1913 – 1945)*. София: Институт за исторически изследвания при Българска академия на науките.

REFERENCES

STOYANOVA, V., 2022. *The Bulgarians in Turkey (1913 – 1945)*. Sofia: Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences.

THE BULGARIANS IN TURKEY – A NEW MONOGRAPH AND ITS CONTRIBUTIONS

✉ **Dr. Kalina Peeva, Assist. Prof.**

Web of Science Researcher ID AEI-7818-2022

ORCID iD: 0000-0003-3368-2936

Institute of Balkan Studies and Centre of Tracology

Bulgarian Academy of Sciences

45, Moskovska St.

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: kalina_peeva@balkanstudies.bg